

Մեզ հայտնի ամենավաղ թվականը կշող գիրքը 1692 թ. «Շարակնոցն» է, որի տիտղոսաթերթի վրա իբրև հրատարակության վայր նշված է Ամստերդամը: Այդ գրքի՝ Կ. Պոլսի հայ կաթողիկոսների տպարանում լույս տեսած լինելու հիմնական ցուցանիշերը տառատեսակների, զարդերի, թղթի, ձևավորման ընդհանրություններն են կաթողիկոսների Կ. Պոլսի հրատարակությունների հետ: Այս հրատարակության օրինակներում նկատվում է հետաքրքիր մի առանձնահատկություն, որ է՝ միևնույն տպագրության մեկից ավելի տարբերակների առկայությունը: Երևա՛նք Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանում կան այս «Շարակնոցի» չորս տարբերակներ: Դժբախտաբար դրանցից միայն երկուսը տիտղոսաթերթ ունեն, որոնք թեև արտաքինապես իրար նման են, բայց տարբեր շարվածքներ ունեն: Ահա դրանցից մեկի՝ № 1253 օրինակի անվանաթերթը.

Շարակ/նոց/ երաժշտական երգեցմունք հոգեւորականք աստուածայնոց եւ երջանկաց, սրբ/րոց վարդապետաց:/Հայոց բարգմանչաց/զկարգաւորութիւնս եկեղեցոյ վայելչացու/ցանդաց/ի բուռն Քրիստոսի. ՌՈՂԲ./Նի ի Հայոց ՌՃԽԱ./Գեկտեմբեր ամսոյ Ը:/Տպեցեալ Յամաղե-լօսամում /Բաղաբի/:

Ահա և № 1743 օրինակի անվանաթերթը.

Շարակնոց երաժշտական երգեց/մունք հոգեւորականք /աստուածայնոց եւ երջանկաց/սրբոց վարդապետաց /Հայոց բարգմանչաց/ զկարգաւորութիւնս եկեղեցոյ վայելչացու /ցանդաց/ ի բուռն Քրիստոսի. ՌՈՂԲ./Նի ի Հայոց ՌՃԽԱ./ Գեկտեմբեր ամսոյ Ը/։ Տպեցեալ Յամաղե/լօսամում /Բաղաբի/:

Մենք բաղդատեցինք նաև հիշյալ չորս օրինակների 75, 89, 359 էջերը: Բոլոր օրինակներն 75-րդ էջերում միևնույն փայտափոր պատկերն է՝ ներքևում վեց տող բնագրով: Որովհետև պատկերը շարվածքի համեմատ փոքր է, տպագրողները այն շրջափակել են զարդերով: Օրինակներից յուրաքանչյուրն ունի յուրատեսակ շրջազարդ: Տարբերակներից երեքի 89-րդ էջերում դրված են միմյանցից տարբերվող վերջազարդեր, իսկ մեկը վերջազարդ չունի: Փոփոխություններ կան (թեև աննշան) նաև այդ և ուրիշ շատ էջերի շարվածքների մեջ: Նույն «Շարակնոցը» հետագայում ունեցել է երկու տպագրություն ևս՝ 1712 և 1718 թթ., դարձյալ Ամստերդամի անունով: Հայտնի է, սակայն, որ 1717 թ. Ամստերդամում այլևս հայկական տպարան չէր գործում: Պատմական աղբյուրները անհերքելիորեն հաստատում են, որ այդ թվականին Վանանդեցյեների տպարանը խափանվեց վերջնականապես: Ենթադրություններ եղան, թե 1692—1718 թթ., Վանանդեցյեների տպարանից բացի, Ամստերդամի հայկական եկեղեցուն կից գործել է մի այլ տպարան: Այս ենթադրությունը հիմնված է այդ տպագրությունների տիտղոսաթերթերում Ամստերդամի անվան հիշատակության վրա: Սակայն Ամստերդամի (ինչպես հետագայում մի շարք գրքերի վրա Մարտիկ և Լիվոնոս քաղաքների) անվան նշումը, տպագրության վայրի հետքերը կորցնելու մի ձև է միայն: Կան նաև այս «Շարակնոցների» Ամստերդամում տպագրված չլինելը հաստատող կողմնակի ապացույցներ: Նախ, դժվար է պատկերացնել մի տպարան, որը գոյություն ունեցած լինի քառորդ դարից ավելի և տպագրած լինի միայն մեկ անուն գրքի՝ երեք տպագրությամբ, այդքան մեծ ընդմիջումներով (1692—1712—1718): Բացի դրանից, մինչև 1713 թ. Ամստերդամում գոյություն չունեի հայկական քիչ թեև շատ բարեկարգ եկեղեցի: Եղածը փոքրիկ մի սնակ էր, որ դեռևս 1663 թ. գնել էին Ամստերդամի հայերն և վերածել մատուռի: Կրոնական ծեսերն ու արարողությունները կատարելու համար այդ մատուռում աշխատում էր մեկ քահանա միայն¹³: Հազիվ թե այդ քահանան կարողանար միաժամանակ տպարան հիմնել և գիրք տպագրել: Եվ հետո, չկար որևէ պատճառ կամ պատմական անպիսի իրադրություն, որ «Շարակնոցների» տպագրիչներին ու հրատարակիչներին խանգարեր իրենց անունները հիշատակել գրքի սկզբում կամ վերջում, ինչպես անում էին Վանանդեցյեները:

Յրանսիացի հայագետ Ֆրեդերիկ Մակլերը 1926 թ. հրատարակեց Ամստերդամի համալսարանում պահվող հայերեն հնատիպ գրքերի ցուցակը¹⁴: Այդ նույն տարում տպագրվեց նաև րանստեր Առ. Սարովյանի «Հոլլանդան և հայերը» ուսումնասիրությունը, ուր Հոլլանդիայի հայ գաղութների պատմության հետ միասին հիշատակում է նաև Ամստերդամում, Լեյդենում և Հոլլանդիայի այլ քաղաքներում պահվող հայերեն ձեռագրերն ու տպագիր գրքերը: Թե՛ Մակլերի

¹³ Ա. Ա. Սարոբյան, Հոլլանդան և Հայերը ԺԶ—ԺԹ դարերում, Վիեննա, 1926, էջ 146—150:

¹⁴ F. MacIer, Les livres imprimés arméniens de la Bibliothèque de l'Université d'Amsterdam. „Revue des Etudes Arméniens“, Paris, 1926, t. VI, p. 71—146.